

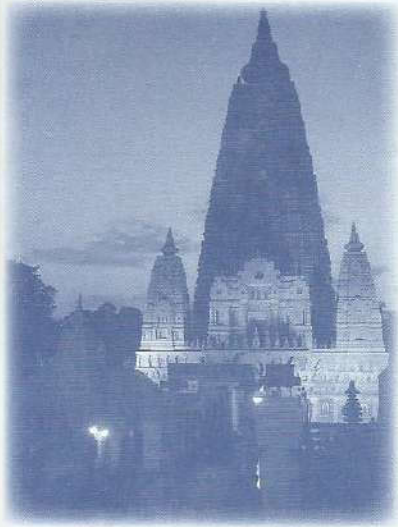
มหาวิทยาลัย ที่พุทธคยา

กับหลักฐานการแพร่อิทธิพลทางศิลปะ ในประเทศไทย

พุทธคยา อาจเป็นเพียงชื่อสถานที่ซึ่งเป็น ที่รู้จักกันของพุทธศาสนิกชนทั่วไปในฐานะหนึ่งในจำนวนสังเวชนียสถานสำคัญ ๔ แห่ง ที่ พระพุทธเจ้าตรัสอนุญาตให้สำหรับพุทธสาวกไป ปลงธรรมสังเวชเมื่อระลึกถึงพระองค์ภายหลัง เสด็จดับขันธปรินิพพาน อันได้แก่ สถานที่ ประสูติ ณ ลุมพินีวัน แขวงเมืองกบิลพัสดุ์ (ปัจจุบันอยู่ในประเทศเนปาล) สถานที่ตรัสรู้ได้ ร่วมพระศรียาโพธิ์ไถ้แก่น้ำเนรัญชรา ในตำบล พุทธคยา รัฐพิหาร สถานที่แสดงปฐมเทศนา ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี ซึ่ง ปัจจุบันเรียกว่าตำบลสารนาถ และสุดท้ายคือ สถานที่ปรินิพพาน ณ เมืองกุสินารา ปัจจุบันอยู่ใน แขวงกาสิ ประเทศอินเดีย แต่สำหรับผู้เขียน ซึ่งได้ศึกษาเล่าเรียนมาทางด้านประวัติศาสตร์ ศิลปะแล้ว ชื่อนี้ยังมีความหมายถึงแหล่ง ศิลปกรรม ซึ่งครั้งหนึ่ง (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๖) ได้เคยมีบทบาทในฐานะที่เป็นต้นแบบทาง ศิลปะให้แก่บรรดาประเทศต่างๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่รับอิทธิพลทางศาสนาจากประเทศ อินเดีย ซึ่งผู้สนใจศึกษาทางประวัติศาสตร์ศิลปะ ในประเทศไทยและประเทศเพื่อนบ้านในช่วง เวลาดังกล่าวควรที่จะได้มีโอกาสไปเยือนสักครั้ง ตั้งนั้น เมื่อสำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์ ได้จัดโครงการศึกษาดูงานและแลกเปลี่ยนศิลปวัฒนธรรม ณ

ประเทศอินเดียขึ้นในระหว่างวันที่ ๒๓-๒๙ มีนาคม พ.ศ.๒๕๕๑ โดยมีพุทธคยาเป็นเป้าหมาย หนึ่งของการศึกษาดูงาน ผู้เขียนจึงไม่ยอมพลาด โอกาสสำคัญในการที่จะเข้าร่วมการเดินทางครั้งนี้

พุทธคยา เป็นชื่อตำบลเล็ก ๆ แห่งหนึ่งขึ้น กับจังหวัดคยา รัฐพิหาร เป็นสถานที่ที่พุทธ ศาสนิกชนเชื่อถือกันต่อ ๆ มาเป็นเวลากว่า ๒,๐๐๐ ปีว่า เป็นที่ซึ่งพระพุทธองค์ทรงตรัสรู้ สัมมาสัมโพธิญาณ ณ โคนต้นพระศรียาโพธิ์ ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา นับเป็นสังเวชนียสถานซึ่ง เป็นที่รู้จักกันแพร่หลายที่สุดในจำนวนสังเวชนีย สถานทั้ง ๔ แห่ง สังเวชนียสถานที่พุทธคยานี้ เดิมคงมีเฉพาะต้นพระศรียาโพธิ์เท่านั้น ต่อมา ในสมัยพระเจ้าโคทมหาราชทรงมีความเลื่อมใส ในพระพุทธานุภาพ จึงโปรดฯให้สร้างรั้ว"รอบ บริเวณต้นโพธิ์พร้อมด้วยพระแท่นบัลลังก์ศิลา" เรียกว่า วัชรอาสนี วัชรทางด้านทิศตะวันตก ระหว่างพระวิหารและต้นพระศรียาโพธิ์ รวมทั้งรัตนจกรมเจดีย์ทางด้านทิศเหนือของพระ วิหาร ซึ่งในสมัยแรกสร้างคงมีลักษณะทาง สถาปัตยกรรมแบบที่เรียกว่า "ศาลา" คือ เป็น อาคารทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้ามีหลังคาทรงประทุน คลุม" แต่ปัจจุบันคงเหลือสภาพเป็นทางเดินยาว โดยมีร่องรอยของเชิงเสารูปหม้อน้ำสลักลายกลีบ บัวปรากฏอยู่ด้านข้าง

● พระมหาวิหารพุทธคยา

● รัตนางกรมเจดีย์ ซึ่งหลงเหลือร่องรอยเพียงเชิงเสารูปหม้อน้ำสลักลายกลีบบัว ตั้งอยู่บริเวณด้านทิศเหนือของพระมหาวิหาร

สำหรับตัวมหาวิหารนั้น นักวิชาการบางท่านสันนิษฐานว่าคงสร้างขึ้นราวพุทธศักราช ๖๗๔ ในรัชสมัยของพระเจ้าฮุวิษกะ (Huvishka) แห่งราชวงศ์กุษาณะ (Kushana) โดยมีพระพุทธรูปที่เคยประดิษฐานอยู่ในซุ้มเหนือแท่นวัชรอาสน์องค์เดิมซึ่งเชื่อกันว่าสร้างขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าวปรากฏเป็นหลักฐาน^๑ หลังจากนั้นก็ได้ปรากฏการสร้างถาวรวัตถุเพิ่มเติมอีกต่อมาเป็นระยะ เช่น ในสมัยราชวงศ์คุปตะ (Gupta) ราวพุทธศตวรรษที่ ๙-๑๑ ได้มีการสร้างสถูปและพระพุทธรูปตามแบบสกุลช่างคุปตะประดิษฐานไว้ที่ชั้นบนของระเบียงเจดีย์ และในสมัยราชวงศ์ปาละ (Pala) ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๖ มีการก่อสร้างและปฏิสังขรณ์ถาวรวัตถุเพิ่มเติม ได้แก่ ยอดพระวิหารทั้ง ๕ ยอด รวมทั้งพระพุทธรูปและรูปพระโพธิสัตว์ต่างๆ ที่ประดิษฐานอยู่ในคูหาหรือซุ้มที่ฐานของพระเจดีย์ ซึ่งสร้างขึ้นตามคติความเชื่อทางพุทธศาสนาฝ่ายมหายานที่เป็นที่นับถือของราชวงศ์ปาละ ราชวงศ์กษัตริย์ที่เคยมีอำนาจทางการเมืองและศาสนาในแคว้นพิหารและเบงกอลในช่วงเวลานั้น

ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ เมื่อพุทธศาสนาในประเทศอินเดียเสื่อมลง มหาวิหารพุทธคยาตกอยู่ในสภาพทรุดโทรม ทั้งจากกาลเวลาและการ

ถูกทำลายโดยพวกที่นับถือศาสนาฮินดูและศาสนาอิสลาม ทำให้พุทธสถานแห่งนี้เสียหายอย่างหนัก อย่างไรก็ตาม อย่างไรก็ดี พระมหาวิหารพุทธคยา ยังคงไม่สูญหายไปจากความเคารพศรัทธาของชาวพุทธ ดังปรากฏต่อมาว่าภายหลังได้มีกษัตริย์พม่า ๒ พระองค์ทรงให้ความอุปถัมภ์ในการบูรณะปฏิสังขรณ์ คือ พระเจ้าจันทิตลา เมื่อราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๗ และพระเจ้าอัมมราชา ในปีพุทธศักราช ๑๔๔๑^๒ จนทำให้พระวิหารแห่งนี้มีโครงสร้างแผนผังและรายละเอียดตกแต่งบางส่วนคล้ายคลึงกับศิลปะพม่าสมัยเมืองพุกาม

วิหารมหาโพธิ์ได้รับการบูรณะใหญ่อีกครั้งในช่วงปี พ.ศ. ๒๔๑๙-๒๔๓๓ โดยกรมโบราณคดีอินเดียภายใต้การควบคุมของนายพลอเล็กซานเดอร์ คันทิงแฮม^๓ ลักษณะทางสถาปัตยกรรมที่ปรากฏในปัจจุบัน เป็นอาคารที่มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า บนลานหลังคาวิหารมีเจดีย์ ๕ ยอด ยอดสำคัญตรงกลางมีขนาดใหญ่ ส่วนอีก ๔ ยอดอยู่ที่มุมทั้ง ๔ ทิศของเจดีย์องค์กลางเจดีย์ทั้ง ๕ ยอดนี้มีลักษณะทางสถาปัตยกรรมเหมือนกัน คือ เป็นรูปทรงปิรามิด บนยอดเจดีย์ประดับด้วยแผ่นศิลาลักษณะทรงกลมคล้ายกลีบมะเฟือง เรียกว่า อมาลกะ ครอบด้วยเจดีย์ทรงโอดว่าหรือระฆังคว่ำ บริเวณผนังของเจดีย์มี

• รั้วรอบพระมหาวิหารทำขึ้นใหม่เลียนแบบของเก่าที่สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช

• พระแท่นนชิรธาสน์

การตกแต่งเป็นลวดลายคล้ายกุฏ (ลักษณะเป็น ชูมวงโค้งรูปเกือกม้า) ประดับอยู่ทุกชั้นทั้งสี่ด้าน เจดีย์ทั้ง ๕ นี้มีทางเดินหรือระเบียงเชื่อมต่อกัน เป็นรูปกากบาท ที่บริเวณฐานของเจดีย์ซึ่งมี ขนาดค่อนข้างสูง ทุกด้านมีชุ้มหรือคูหา ประดิษฐานพระพุทธรูปและรูปพระโพธิสัตว์ รวมทั้งเทพธิดาหรือนางดารา ซึ่งเป็นรูปเคารพ ตามคติความเชื่อของพุทธศาสนamahayana ปรากฏ อยู่ นอกจากนั้น บริเวณระเบียงพระวิหารยังมี สถูปใหญ่น้อยที่สร้างขึ้นตามแบบสกุลช่างคุปตะ และสกุลช่างปาละตั้งอยู่เรียงรายอยู่โดยรอบ

ภายในวิหารประดิษฐานไว้ด้วยพระพุทธรูป ประธานองค์ใหญ่ เป็นพระพุทธรูปประทับนั่ง ปางมารวิชัยศิลปะแบบปาละ ปิดทองเหลือง อร่าม พุทธลักษณะงดงาม พระพุทธรูปองค์นี้คน ไทยที่ไปกราบไหว้จะรู้จักกันในชื่อ “พระพุทธ เมตตา” เข้าใจว่าชื่อดังกล่าวนี้น่าจะมีที่มาจาก ประวัติศาสตร์ช่วงหนึ่ง ตามที่ปรากฏในบันทึก ของพระถังซำจั๋งว่า พระเจ้าสาสังคะ (Sasanka) หรือในหนังสือบางเล่มเรียกว่า พระเจ้าศตังกา กษัตริย์ฮินดูจากแคว้นเบงกอล เสด็จมาพบพระพุทธรูปที่มีพระพักตร์เปี่ยมด้วย เมตตา ต้องการจะทำลายทิ้ง แต่ทำไม่ลง จึง เสด็จกลับเบงกอล แต่ระหว่างทางเกิดฉุกคิดขึ้น ว่าถ้าพระพุทธรูปยังอยู่ในวิหารต่อไปชาวพุทธจะ สามารถฟื้นฟูศาสนาได้ จึงส่งนายทหารให้มา ทำลายและให้นำรูปปั้นพระมเหศวร (พระอิศวร) ขึ้นแทนที่ นายทหารเห็นพระพุทธรูปก็ทำลายไม่ ลงเช่นกัน แต่เนื่องจากกลัวมีความผิดจึงตัดสินใจ

ใจซ่อนพระพุทธรูปไม่ให้คนเห็นโดยก่อกำแพงกัน ไว้ จากนั้นนำรูปพระมเหศวร (พระอิศวร) ตั้งไว้ หน้ากำแพง แล้วกลับไปกราบทูลพระเจ้าสา สังคะว่าได้ทำลายพระพุทธรูปแล้ว แต่หลังจาก นั้นพระเจ้าสาสังคะเกิดประวิตถกกลัวว่าจะเกิด อาเพศเหตุร้ายแก่ตน จนล้มป่วยและ ลิ้นพระชนม์ลงในที่สุด

อย่างไรก็ดี ในมุมมองของนักประวัติศาสตร์ ศิลปะอย่างผู้เขียน คิดว่าเรื่องนี้น่าจะเป็นความ เข้าใจที่คลาดเคลื่อน เพราะพระเจ้าสาสังคะ เป็นกษัตริย์ที่ทรงครองราชย์อยู่ในช่วงกลางพุทธ ศตวรรษที่ ๑๒ (ราวพ.ศ. ๑๑๔๓-๑๑๖๓) ในขณะที่พระพุทธรูปที่เรียกกันว่า พระพุทธเมตตา นั้น สร้างขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๖ ในศิลปะ แบบปาละ หลังจากยุคสมัยของพระเจ้าสาสังคะ เป็นเวลานับร้อยปี ส่วนเรื่องที่ว่ามีการก่อกำแพง ปิดบังพระพุทธรูปนั้น จากการดำเนินงานทาง โบราณคดีโดยกรมโบราณคดีอินเดียพบว่าที่วิหาร แห่งนี้เคยมีการก่อผนังขึ้นบังบางส่วนของเรือน ธาตุและองค์พระวิหารจริง แต่เป็นการทำขึ้นโดย มีวัตถุประสงค์เพื่อบูรณะปฏิสังขรณ์พระมหา วิหาร และกระทำโดยช่างชาวพม่าในสมัย พระเจ้าจันชิตตา (ราวพ.ศ.๑๖๒๔-๑๖๕๖) ดังนั้น จะเป็นไปได้หรือไม่ว่าพระพุทธรูปองค์เดิมที่เคย ประดิษฐานอยู่ในพระวิหารอาจถูกทำลายไปแล้ว จริงๆ พร้อมกับศาสนวัตถุอื่น ๆ รวมทั้งต้นพระ คริมหาโพธิ์ต้นที่ ๒ (ซึ่งประวัติกล่าวว่าได้ถูก ทำลายลงโดยพระเจ้าสาสังคะด้วย) หลังจากนั้น จึงได้มีการสร้างขึ้นใหม่ในสมัยของกษัตริย์ราช

• ต้นพระศรีมหาโพธิ์

• วิหารวัดมหาโพธารามหรือวัดเจดีย์เจ็ดแถว

• พระประธานซึ่งประดิษฐานอยู่
ภายในพระมหาวิหาร (พระพุทธ
เมตตา)

วงศ์पालะ เมื่อพระพุทธศาสนาได้รับการฟื้นฟูขึ้น
อีกครั้งหนึ่ง

นอกจากตัวพระวิหารและสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ
แล้ว ปุชนิยวัตตูลี่สำคัญที่สุดของสถานที่นี้ก็คือ
ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของ
พระมหาวิหาร โดยมีพระแท่นวัชรอาสน์คั่นอยู่
ระหว่างกลาง ประวัติความเป็นมาของต้นโพธิ์นี้
ค่อนข้างเป็นเรื่องราวปาฏิหาริย์อยู่มาก กล่าว
คือ ต้นโพธิ์ต้นแรก คือ ต้นที่พระพุทธเจ้าได้ทรง
ประทับที่โคนต้นจนตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณนั้น
หลังจากเจริญเติบโตมาจนถึงราว ๒๐๐ กว่าปีให้
หลัง ก็ได้ถูกทำลายลงโดยมเหสีองค์หนึ่งของ
พระเจ้าอโศกมหาราช ซึ่งให้สาวใช้เอายาพิษและ
น้ำร้อนโปรดที่โคนต้นจนตาย เนื่องจากนางมีใจ
ริษยาในต้นโพธิ์ที่พระเจ้าอโศกมหาราชทรงเอาใจ
ใส่และสนพระทัยมากกว่ามเหสีของพระองค์เอง
และยังทรงละทิ้งการว่าราชการบ้านเมืองตาม
พระราชกรณียกิจของกษัตริย์โดยทั่วไป เมื่อ
พระเจ้าอโศกมหาราชทรงทราบว่าต้นโพธิ์ตายลง
เพราะการกระทำของมเหสี ก็เสียพระทัย แต่
ทรงตั้งพระทัยที่จะใช้แรงอธิษฐานของพระองค์
ปลูกต้นโพธิ์ขึ้นมาใหม่ โดยนำเอาน้ำนมโคโปรดที่
โคนต้นโพธิ์เดิมที่ตายจนเกิดหน่อโพธิ์เล็ก ๆ งอก
ขึ้นมาอย่างน่าอัศจรรย์และเจริญงอกงามเป็นโพธิ์
ต้นที่ ๒ แต่ต่อมาต้นโพธิ์ต้นนี้ก็ถูกทำลายลงอีก
ครั้งในระหว่าง พ.ศ. ๑๑๕๓-๑๑๖๓ โดยกษัตริย์
ฮินดูนามว่า สาสังคะ หลังจากนั้นได้มีกษัตริย์
ชาวพุทธผู้ครองแคว้นมคธ นามว่า ปุณณรมา
ซึ่งทรงสลดพระทัยที่เห็นต้นโพธิ์ตาย จึงทรงดำริ

ที่จะปลูกขึ้นใหม่ โดยใช้วิธีตั้งจิตอธิษฐานเอา
น้ำนมโครดตรงบริเวณหลุมโพธิ์ต้นเก่าตามแบบ
เดียวกับที่พระเจ้าอโศกมหาราชทรงปฏิบัติมา
และหน่อโพธิ์ก็งอกขึ้นมาอีกอย่างน่าอัศจรรย์อีก
ครั้งและเจริญเติบโตเป็นต้นที่ ๓ จนถึงปี พ.ศ.
๒๔๒๑ เซอร์ อเล็กซานเดอร์ คันทิงแฮม นัก
โบราณคดีชาวอังกฤษ ได้เดินทางมาขุดค้นทาง
โบราณคดีที่พุทธคยา ได้เห็นต้นโพธิ์ซึ่งแก่โทรม
มากแล้วถูกลมพายุพัดจนล้มลงไป จึงได้พยายาม
หาเมล็ดต้นพระศรีมหาโพธิ์เพื่อนำมาเพาะปลูก
ใหม่ แต่ได้พบเพียงหน่อเล็ก ๆ ๒ หน่อ ขึ้นอยู่
จากพื้นดิน จึงขออนุญาตจากเจ้าหน้าที่รัฐบาลผู้
ดูแล ทำการขุดต้นเก่าออกทิ้งไป แล้วนำหน่อ
ใหม่หน่อหนึ่งมาปลูกแทนที่ ส่วนอีกหน่อได้นำไป
ปลูกไว้ในสถานที่ที่ไม่ไกลจากต้นเดิมทางทิศ
ตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งต่อมาพวกชาวอินเดียที่
นับถือศาสนาฮินดูได้นำเอารูปปั้นของเทพเคารพ
ในศาสนาของตนมาประดิษฐานบนแท่นใต้ต้น
โพธิ์ และเรียกต้นโพธิ์ต้นนี้ว่าโพธิ์ฮินดู (Hindu
Bodhi Tree)^{๑๑} ดังนั้น ต้นพระศรีมหาโพธิ์ใน
ปัจจุบันที่เจริญงอกงามแตกกิ่งก้านสาขา เป็น
ศูนย์รวมทางจิตใจของชาวพุทธทั่วโลกที่พากัน
เดินทางมาราบมนมัสการเพื่อความเป็นสิริมงคล
ของตนเองมาจนทุกวันนี้ จึงถือเป็นต้นโพธิ์รุ่นที่
๔ นับจากต้นโพธิ์ต้นแรกที่พระพุทธเจ้าได้ทรง
ประทับที่โคนต้นจนตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณเมื่อ
คืนวันเพ็ญ เดือนหก ณ ตำบลอุรุเวลาเสนานิคม
นอกเหนือจากวิหารมหาโพธิ์และต้นพระ
ศรีมหาโพธิ์หรือโพธิ์บัลลังก์แล้ว บริเวณนี้ยังมีสิ่ง

- (ซ้าย) พระพิมพ์ดินเผา ศิลปะอินเดียสมัยราชวงศ์ปาละ อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๖ พบที่นาถันทา (Nalanda)
- (กลาง) พระพิมพ์ดินเผา ศิลปะพม่าสมัยเมืองพุกาม อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖
- (ขวา) พระพิมพ์ดินเผาศิลปะทวารวดี อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๖ พบที่จังหวัดนครปฐม

ก่อสร้างสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการพระพุทธเจ้า ภายหลังการตรัสรู้อีก ๖ แห่ง รวมเรียกว่า สัตตมหาสถาน ได้แก่ อนิมิตตกะ คือ สถานที่ที่พระพุทธเจ้าเสด็จขึ้นทอดพระเนตรโพธิบัลลังก์ ๗ วัน เรียกว่า อนิมิตเจดีย์ เป็นเจดีย์สี่เหลี่ยมตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของโพธิบัลลังก์ จังคมเสฏฐะ สถานที่ที่พระพุทธเจ้าเสด็จจกรมอยู่ ๗ วัน ใกล้ต้นมหาโพธิ์ เรียกว่า รัตนจกรมเจดีย์ ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของพระวิหาร ที่แห่งนี้ปัจจุบันคงเหลือหลักฐานเป็นโคนเสาทำด้วยหินทรายสลักเป็นรูปดอกบัวบาน รัตนฆระ สถานที่ที่พระพุทธเจ้าประทับนั่งพิจารณาอภิธรรมปิฎก ๗ วัน ในเรือนแก้วที่เทพดานิรมิตถวาย เรียกว่า รัตนฆระเจดีย์ เป็นอาคารทรงสี่เหลี่ยมไม่มีหลังคาตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ อชปาลนิโครธ สถานที่ที่พระพุทธเจ้าประทับเสวยวิมุตติสุขผลสมาบัติ ๗ วัน ได้ต้นไทรที่เด็กเลี้ยงแกะพากร้อน เรียกว่า อชปาลนิโครธเจดีย์ มีต้นไทรปลูกอยู่ทางทิศตะวันออก มุจลินทะ สถานที่ที่พระพุทธเจ้าประทับเสวยวิมุตติสุขผลสมาบัติใต้ต้นจิก เรียกว่า มุจลินท์เจดีย์ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ มีสระมุจลินท์ซึ่งพระยานาคขึ้นมากปกป้องมิให้พระองค์ถูกฝนอยู่ใกล้ ๆ และราชายตนะ สถานที่ที่พระพุทธเจ้าประทับเสวยวิมุตติสุขผลสมาบัติใต้ต้นเกด เรียกว่า ราชายตนะเจดีย์ ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของพระวิหาร

มหาวิหารที่พุทธคยาและสัตตมหาสถานนี้ คงเป็นที่ตั้งแห่งการเคารพบูชาของพุทธศาสนิก

ชนอย่างต่อเนื่องมาตั้งแต่อดีต ดังปรากฏหลักฐานว่า ได้มีพุทธศาสนิกชนจากนานาประเทศได้ช่วยกันบูรณะปฏิสังขรณ์ ทั้งจากลังกาและพม่า โดยเฉพาะพม่านั้นมีกษัตริย์ถึง ๒ พระองค์มาบูรณะปฏิสังขรณ์ดังกล่าวไว้ในตอนต้น รวมทั้งได้มีการจำลองมาสร้างที่เมืองพุกาม คือ พระมหาโพธิ์เจดีย์ (สร้างขึ้นราว พ.ศ. ๑๗๐๕-๑๘๐๐) และวิหารชเวกูจี (ราว พ.ศ. ๒๐๐๐-๒๐๑๐) นอกจากนี้ยังได้มีการนำรูปแบบ แผนผัง ไปสร้างในประเทศจีน ประเทศเนปาล รวมทั้งในประเทศไทยที่เมืองเชียงใหม่ ซึ่งพระเจ้าติโลกราชแห่งอาณาจักรล้านนาโปรดให้พินิตามพราศคไปจำลองแบบมาสร้างไว้ที่วัดมหาโพธารามหรือวัดเจ็ดยอดอีกด้วย

วัดมหาโพธารามหรือวัดเจ็ดยอด ตามประวัติกล่าวว่าพระเจ้าติโลกราชโปรดฯให้สร้างขึ้นเพื่อฉลองพระพุทธศาสนาครบ ๒๐๐๐ ปี โดยได้ทรงนำกิ่งพระศรีมหาโพธิ์จากวัดป่าแดงซึ่งสืบสายพันธุ์มาจากต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่ลังกามาปลูกไว้ที่วัดแห่งนี้ในปี ๑๙๙๙ ส่วนตัวมหาวิหารนั้นสร้างขึ้นเมื่อปีพ.ศ. ๒๐๒๐ มีรูปแบบแผนผังคล้ายกับวิหารมหาโพธิ์ที่พุทธคยาและที่อื่น ๆ แต่มีขนาดเล็กกว่ามาก ลักษณะทางสถาปัตยกรรมเป็นอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าก่อด้วยศิลาแลงมีอิฐซึ่งใช้เป็นแกนของภาพปูนปั้นประดับภายนอก ตั้งขนานไปตามแกนทิศตะวันออก-ตะวันตก เรือนธาตุภายในไม่ปรากฏมีวิหารเป็นห้องอย่างชัดเจน เชิงผนังตอนในสุดของวิหารก่อเป็นแท่นประดิษฐานพระพุทธปฏิมา

• ลวดลายปูนปั้นที่ประดับบนผนังพระวิหาร

ประธานประจำวิหาร บริเวณกึ่งกลางฝาผนัง ด้านในห้องโถงเจาะเป็นช่องแคบ ๆ มีบันไดทอดตัวขึ้นไปข้างบนออกสู่หลังคาวิหาร ซึ่งเป็นหลังคาทรงตัดลักษณะคล้ายดาบฟ้าทั่วไป พื้นที่เป็นที่ตั้งของปราสาทยอดเจดีย์แบบพุทธคยา ในอินเดียจำนวนห้ายอด (และมีเจดีย์ทรงกลมขนาดเล็กอีก ๒ องค์ ตั้งอยู่เหนือมุขด้านทิศตะวันออก จึงเป็นที่มาของชื่อวัดเจ็ดยอด) บนลานทางทิศตะวันตกของเรือนธาตุมีหลุมสี่เหลี่ยมจัตุรัสสำหรับปลูกต้นไม้เหมือนกับที่มหาวิหารที่เมืองพุกาม

ตอนหน้าของอาคารเป็นมุขโถงต่อออกไปข้างหน้าเปิดเป็นทางเข้าออกมหาวิหาร มีขนาดกว้างกว่าเรือนธาตุ โดยมีผนังที่กว้างกว่ายื่นออกไปทั้งด้านทิศเหนือและทิศใต้ ตัวอาคารมหาวิหารก่อผนังที่บิล้อมสามด้าน เว้นด้านหน้า มีลวดลายปูนปั้นประดับ ลวดลายดังกล่าวแบ่งเป็น ๒ ชั้น ตกแต่งด้วยภาพเทวดาอยู่ท่ามกลางดอกไม้ มีเสาศาสนาใหญ่คั่น ทั้งหมดประณมหัตถ์อยู่ในท่าอัญชลี ซึ่งลักษณะลวดลายดังกล่าวแตกต่างจากประติมากรรมที่ใช้ประดับตกแต่งมหาวิหารที่พุทธคยาซึ่งเป็นพระพุทธรูปและรูปพระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนาเถรวาท ทั้งนี้อาจสืบเนื่องมาจากความเชื่อในลัทธิศาสนาที่แตกต่างกันก็เป็นได้

ยอดทั้ง ๕ เหนือเรือนธาตุประดับด้วยปูนปั้นเช่นกัน โดยลวดลายเครื่องประดับบนยอดกลางแบ่งเป็นแนวนอน ๙ แนวซ้อนกัน แต่ที่ยอดอื่น ๆ ซึ่งมีขนาดย่อมกว่าแบ่งออกเป็น ๖

• พระพิมพ์ดินเผา ศิลปะอินเดียสมัยราชวงศ์ปาละ อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๖ พบที่ระฆังมัมปุระ (Raghurampur)

แนว แต่มีลวดลายเหมือนกัน คือ แต่ละด้านจะแบ่งเป็นแนวตั้ง ๓ แนวประดับด้วยลายประจำยาม (รูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน) และลายดอกไม้ อยู่ส่วนล่างสุด สำหรับลายที่แบ่งแต่ละชั้น ลายแต่ละแนวจะสลับกัน คือ แนวหนึ่งมีกุกุขนาดใหญ่ ๑ วงอยู่ตรงแนวกลาง กับกุกุขนาดเล็ก ๒ วงอยู่ด้านข้าง อีกแนวหนึ่งมีกุกุขนาดเล็ก ๒ วงอยู่ตรงกลางและอามาละอยู่แต่ละข้าง

สำหรับในส่วนของลัทธิมหายานซึ่งพระเจ้าติโลกราชโปรดให้สร้างขึ้นหลังจากที่ได้ทรงปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์แล้ว ก็ได้ถูกนำมาจำลองแบบสร้างไว้บริเวณใกล้เคียงกับวิหารเจ็ดยอดด้วยเช่นกัน โดยบางแห่ง เช่น โพธิ์บัลลังก์ อนิมิตเจดีย์ ยังคงปรากฏอยู่ตำแหน่งเดียวกันกับที่พุทธคยา แต่บางแห่ง เช่น รัตนจกรมเจดีย์ อัมพลาณีโคธเจดีย์ มุจลินทเจดีย์ ราชายตนเจดีย์ มีเพียงหลักฐานปรากฏในคัมภีร์ทางศาสนาและตำนานว่าตั้งอยู่ในทิศที่ตั้งเดียวกันกับที่พุทธคยา แต่หลักฐานที่เป็นวัตถุสถานส่วนใหญ่ได้สูญหายไปหมดแล้ว

นอกจากการส่งอิทธิพลเข้ามาในรูปแบบของสถาปัตยกรรมแล้ว การแพร่เข้ามาของศิลปกรรมที่พุทธคยานั้น ยังปรากฏหลักฐานให้เห็นเด่นชัดจากบรรดาพระพิมพ์ภาพพระพุทธรูปประทับภายในซุ้มสถูปหรือวิหารที่เรียกว่า พระพิมพ์ซุ้มพุทธคยา ซึ่งพบเป็นจำนวนมากในประเทศที่รับอิทธิพลทางศาสนาจากอินเดียในช่วงเวลาดังกล่าว

พระพิมพ์ลักษณะดังกล่าวถือกำเนิดขึ้นเป็นครั้งแรกในศิลปะแบบปาละ ซึ่งเจริญรุ่งเรืองอยู่

บริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศอินเดียแถบแคว้นพิหารและเบงกอล ดังเช่น พระพิมพ์ที่พบที่ระฆังปุระ (Raghurampur) และนาลันทา (Nalanda) ตัวอย่างจากระฆังปุระเป็นพระพิมพ์ภาพพระพุทธรูปปางมารวิชัย (ภูมิลปารศมฺพฺรา) ประทับบนปัทมาสน์ภายใต้ชุ่มจรรยาซึ่งทำเป็นรูปวงโค้ง ๓ วง เนื้อชุ่มเป็นหลังคาทรงศิขร มีสถูปขนาดเล็กประดับอยู่ทั้งสองข้าง ได้ปัทมาสน์มีจารึกสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ส่วนพระพิมพ์จากนาลันทาแสดงภาพพระพุทธรูปประทับอยู่ภายใต้ชุ่มจรรยารูปวงโค้ง ๓ วง เนื้อชุ่มเป็นหลังคาทรงศิขรมีอามาลกะประดับอยู่บนยอด และมีรูปสถูปขนาดเล็กประดิษฐานอยู่บริเวณส่วนบนอีก ๑ องค์^{๑๑} พระพิมพ์ลักษณะใกล้เคียงกันนี้ยังพบที่พุทธคยาซึ่งอเล็กซานเดอร์ คันทิงแฮม กำหนดอายุไว้ในสมัยราชวงศ์ปาละ^{๑๒} เช่นกัน

พระพิมพ์ชุ่มพุทธคยาคงแพร่เข้ามาในบริเวณเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๖ และส่งอิทธิพลให้กับบรรดาพระพิมพ์ในภูมิภาคนี้ เป็นต้นว่า พระพิมพ์ในศิลปะพม่าสมัยเมืองพุกาม พระพิมพ์ในศิลปะเขมรที่ได้ดัดแปลงเป็นพระพุทธรูปประทับภายในชุ่มทรงปราสาทแทนชุ่มวิหารแบบพุทธคยาสำหรับในประเทศไทยได้ค้นพบพระพิมพ์ที่แสดงภาพพระพุทธรูปประทับอยู่ภายใต้ชุ่มจรรยาของวิหารแบบพุทธคยา ที่ตำบลพงตึก อำเภอท่ามะกา จังหวัดกาญจนบุรี ซึ่งสันนิษฐานว่าคงจะเป็นสิ่งของเพื่อการคารพบูชาที่พวกพ่อค้านำติดตัวเข้ามา และอาจเป็นต้นเค้าให้แก่พระ

พิมพ์ที่สร้างขึ้นในช่วงปลายของสมัยทวารวดี ดังที่ได้พบพระพิมพ์ดินเผาที่แสดงภาพพระพุทธรูปประทับภายใต้สถูปแบบพุทธคยา จากแหล่งโบราณคดีหลายแห่งที่มีอายุอยู่ในสมัยทวารวดี เช่นที่ เมืองโบราณนครปฐม จังหวัดนครปฐม ที่บ้านคูเมือง อำเภออินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรี ตลอดจนแหล่งโบราณคดีในสมัยต่อมา เช่น ที่เมืองโบราณศรีสขนาลัย จังหวัดสุโขทัย ในกรุงเจดีย์ที่จังหวัดเชียงใหม่ รวมทั้งภายในกรุงพระปรางค์วัดราชบูรณะ และวัดพระศรีสรรเพชญ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นต้น

พระพิมพ์ภาพพระพุทธรูปประทับนั่งอยู่ภายใต้ชุ่มวิหารแบบพระพุทธรูปคยา^{๑๓} คงเป็นการจำลองพระพุทธรูปที่ประดิษฐานอยู่ในพระมหาวิหารและสถูปที่เมืองพุทธคยาในรูปสัญลักษณ์ กล่าวคือ ภาพพระพุทธรูปซึ่งดูคล้ายกับประทับอยู่หน้าจรรยา^{๑๔}นั้นคงแสดงความหมายถึงพระพุทธรูปประธาน (พระพุทธรูปเมตตา) ในพระวิหาร เนื้อชุ่มจรรยาซึ่งทำเป็นยอดแหลมคงใช้เป็นสัญลักษณ์แทนหลังคาทรงศิขรในลักษณะย่อส่วน เนื่องจากข้อจำกัดในเรื่องของขนาดขององค์พระรูปสถูปที่ประดับอยู่ทั้ง ๒ ด้านคงสื่อถึงสถูปขนาดเล็กที่ประดิษฐานอยู่รายรอบวิหาร บริเวณด้านหลังของยอดสถูปหรือหลังคาทรงศิขรซึ่งประดับด้วยรูปใบไม้^{๑๕}นั้น น่าจะแสดงถึงต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่ปลูกขึ้นใหม่ในหลุมทางทิศตะวันตกของลานเหนือเรือนธาตุ หรืออาจเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงความหมายถึงต้นพระศรีมหาโพธิ์สถานที่ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณของพระองค์ก็เป็นได้

เชิงอรรถ

^๑ ต่อมาในชั้นหลังได้เกิดนิยมนิยมนสถานที่แสดงพุทธปาฏิหาริย์ว่าเป็นบริโศคเจดีย์เพิ่มขึ้นอีก ๔ แห่ง คือ สถานที่พระพุทธรูปองค์เสด็จลงจากดาวดึงส์ ณ เมืองสังกัส สถานที่พระพุทธรูปองค์ทรงกระทำยมกปาฏิหาริย์ ณ เมืองสาวัดดี สถานที่พระพุทธรูปองค์ทรงทรมาณช้างนาฬาคีรี ณ เมืองราชคฤห์ สถานที่พระพุทธรูปองค์ทรงทรมาณพระยาวานร ณ เมืองเวสาลี นอกจากนี้ บางแห่งยังกล่าวว่ามีการนิยมนิยมนิยมนสถานที่พระพุทธรูปบริวารว่าเป็นบริโศคเจดีย์โดยอ้างสถานที่ประดิษฐานพระพุทธรูปบริวารไว้ในหนังสือเก่าอีก ๑๐ แห่ง แต่ที่เชื่อว่าน่าจะเป็นการสมมุติกันขึ้นภายหลังพุทธกาลล่วงแล้วช้านาน

^๒ ที่ปรากฏอยู่รอบพระวิหารเป็นรั้วคอนกรีตซึ่งทำขึ้นใหม่เลียนแบบของเก่า ส่วนรั้วเดิมทำด้วยหินทราย ตกแต่งด้วยภาพสลักรูปเทวดาและเรื่องราวในชาดก ศิลปะแบบอินเดียโบราณ (ราวพุทธศตวรรษที่ ๓-๖)

ปัจจุบันถูกนำไปเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานโบราณคดี ซึ่งตั้งอยู่บริเวณใกล้ๆ กับวัดไทยพุทธคยา

^๙ แทนบัลลังก์นี้เคยถูกทำลายลงครั้งหนึ่งในตอนปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๓-๒๔๒๗ เซอร์อเล็กซานเดอร์ คีนนิ่งแฮม นักโบราณคดีชาวอังกฤษ ได้ทำการบูรณะปฏิสังขรณ์และนำมาประดิษฐานไว้ดังเดิมตามที่ปรากฏในปัจจุบัน แทนบัลลังก์นี้มีการตกแต่งด้วยการสลักลายรูปหงส์กำลังจิกใบไม้หรือพันธุ์พฤกษา อันเป็นลักษณะของศิลปะแบบอินเดียโบราณ (ราวพุทธศตวรรษที่ ๓-๖) ปรากฏอยู่โดยรอบรอบพระแท่น

^{๑๐} เชษฐ ติงส์อูชลี. "รัตนจงกรมเจดีย์ที่พุทธคยา" เมืองโบราณ. ปีที่ ๓๐ ฉบับที่ ๒ (เมษายน-มิถุนายน ๒๕๕๗) หน้า ๙๔.

^{๑๑} พรหมศักดิ์ เจิมสวัสดิ์. "สารคดีเรื่อง พุทธคยา" เมืองโบราณ. ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๑ (ธันวาคม-มีนาคม ๒๕๒๖) หน้า ๑๐๒.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๐๓.

^{๑๓} ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัททศิ ดิศกุล. "มหาวิทยาลัยโพธิ์ที่พุทธคยาและการจำลองแบบ" วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร. ฉบับภาคปลาย ปีการศึกษา ๒๕๒๙. หน้า ๒๒, ๒๗.

^{๑๔} พรหมศักดิ์ เจิมสวัสดิ์. เรื่องเดิม. หน้า ๑๐๗.

^{๑๕} ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประสิทธิ์ ทองอุ่น. สู่แดนพุทธภูมิ ตามรอยบาทพระศาสดา. (สุรินทร์ : สุรินทร์การพิมพ์, ๒๕๕๑) หน้า ๒๔-๒๙.

^{๑๖} พรหมศักดิ์ เจิมสวัสดิ์. เรื่องเดิม. หน้า ๑๐๔-๑๐๕.

^{๑๗} Charu Chandra Das Gupta. *Origin and Evolution of India Clay Sculpture*. Calcutta : The Art Union Printing Works Private Ltd. , ๑๙๖๑ . p. ๒๕๗.

^{๑๘} Alexander Cunningbam. *Mahabodhi, Varanasi* : The Eureka Publication, ๑๙๔๒. p. ๕๑.

บรรณานุกรม

เชษฐ ติงส์อูชลี. (๒๕๕๗). "รัตนจงกรมเจดีย์ที่พุทธคยา" เมืองโบราณ. ปีที่ ๓๐ ฉบับที่ ๒ (เมษายน-มิถุนายน)

ประสิทธิ์ ทองอุ่น. (๒๕๕๑). สู่แดนพุทธภูมิ ตามรอยบาทพระศาสดา. สุรินทร์ : สุรินทร์การพิมพ์.

พรหมศักดิ์ เจิมสวัสดิ์. (๒๕๒๖). "สารคดีเรื่อง พุทธคยา" เมืองโบราณ. ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๑ (ธันวาคม-มีนาคม)

สุภัททศิ ดิศกุล. มจ. (๒๕๒๙). "มหาวิทยาลัยโพธิ์ที่พุทธคยาและการจำลองแบบ" วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร. ฉบับภาคปลาย ปีการศึกษา ๒๕๒๙.

Cunningbam, Alexander. (๑๙๔๒). *Mahabodhi, Varanasi* : The Eureka Publication.

Das Gupta, Charu Chandra. (๑๙๖๑). *Origin and Evolution of India Clay Sculpture*.

Calcutta : The Art Union Printing Works Private Ltd.